

Tudományszervezés — történetkutatás — forráskritika

Klebelsberg Kuno és a bécsi Magyar Történeti Intézet megalapítása

Kicsit csalódottan, némi nosztalgiával, irigykedve és keserőséggel látok neki régen érlelődő írásomnak. A nagy alkotások iránti köteles tisztelet és az előttük érzett megszeppentség gátolta-késleltette hosszú ideig elkészültét. Nehezen vettem a bátorságot, hogy egy általam — bevallom, talán kicsit elfogultan — kiválónak és mintaszerűnek tartott intézményről a megkövetelt történelmi objektivitással és kívülállással szóljak. Ám éppen a tények bizonyító ereje és cáfolhatatlansága serkentett és buzdított tanulmányom — a lelkes dicséret mellett remélem indokolt kritikai észrevételeket is tartalmazó — elkészítésére.

Nehezen megválaszolható, gyakran kínos kérdések sokaságát teszem föl magamban-magamnak. Sokan úgy gondolják, veszélyes dolog a múltba fordulni, tette sarkalló példákat a — szerintem is hála Istennek — végleg letűnt két világháború közötti időszakból meríteni. Tudom, számosan tagadják, vagy legalábbis vitatják a személyiség történelemformáló erejét. A bécsi Magyar Történeti Intézet tevékenységét vizsgálva mégis, akarva-akaratlan, kikerülhetetlenül aktualizálnunk szükséges, s a húszas—harmincas évekbeli magyar kultúrpolitika vezető egyéniségekhez kötöttségét is be kell mutatnunk. Csak ezután kísérhetünk meg arra válaszolni — s ezt az olvasó megítélésére bízom —, hogy a tudományszervezés és -politika nemzetközi méretekben szemlélve vitathatatlan és rendkívüli fejlődése, intézményrendszerének szakszerűbbé válása és szakosodása a társadalomtudományokban — mindenekelett a történettudományban — hogyan érvényesült, bekövetkezett-e egyáltalán Magyarországon; hogy a tudománnyal hivatalból foglalkozó köztisztviselők mennyiben feleltek meg az őket ért kihívásoknak az utóbbi évtizedekben; hogy a klebelsbergi, majd a — tőle sokban különböző és már eleve jelentős visszalépést jelentő — hómáni tudománypolitikai koncepcióhoz képest történt-e valamiféle haladás és előrelépés.

Hiszem, hogy éppen a sorsfordító, a megszokott struktúrákat átalakító, új rendszereket építő időkben a legfontosabb visszatekinteni a történelembe. Úgy érzem, a bécsi Magyar Történeti Intézet olyan erőt és ma is használható ötleteket adó példa, amelyhez akár modern tudományszervezőkként is nyugodtan, restelkezés nélkül nyúlhatunk vissza. Nem amiatt, mert a múltba vágyunk, hanem azért, hogy a jövőbe tekintsünk.

Az alapítás — az előzmények

Bár az intézet alapításának gondolatát és szükségességét már 1917-ben, meglehetősen konkrét formában megfogalmazta a Magyar Történelmi Társulat frissen megválasztott elnöke, Klebelsberg Kuno, a megvalósulásra — paradox és

furcsa módon — csak a Monarchia összeomlása és fölbomlása után kerülhetett sor. Klebelsberg elképzeléseit hazai és külföldi példák egyaránt inspirálták-motiválták. Ezek közül a legfontosabbak a következők voltak: a német tudománypolitika századeleji tervei; a római és a konstantinápolyi magyar intézetek tevékenysége; a bécsi közgyűjtemények — mindenekelőtt a levéltárak — a magyar történelem kutatása szempontjából kitüntetett szerepe, és ezzel kapcsolatosan a bécsi magyar levéltárosok — elsősorban Thallóczy Lajos és köre — munkássága.

Klebelsberg 1895-ben, egyéves berlini tartózkodása, az állam által tervszerűen irányított „tudományos nagyüzem” eszméjének németországi megfogalmazása és Berlin nemzetközi tudományos életben betöltött vezető szerepe idején kötött személyes ismeretséget e politika majdani kivitelezőivel, Adolf von Harnackkal és Carl Heinrich Beckerrel. Harnack kedvelt tanára, Becker hallgatótársa-barátja volt.¹ Jól ismerte, számtalanszor idézte Harnacknak 1909-es emlékiratát, amely szerint a tudományos kutatások, a „magas kultúra” olyanra szükséges anyagi támogatása közös érdeke az államnak, a tőkeerős gazdaságnak és a polgároknak is.² Sokszor hivatkozott az ennek nyomán 1911-ben megalakított Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft és az 1912-től működő Kaiser-Wilhelm-Institutok nemzetközi tudománypolitikát termékenyítő hatására. Ugyanilyen fontosnak tartotta, hogy a nagy világegést követően, a hihetetlen gazdasági nehézségek közepette is átfogó állami intézkedésekkel segítették a német tudomány és kultúra talpra állását. „Ez az egyetlen terület, amelyen Németország még valóban szuverén maradt a háború után” — mondta Becker. 1920 júniusában Klebelsberg későbbi miniszterháza, Friedrich Schmidt-Ott elnökségével, az akadémiák és más tudományos társulatok (köztük a háború után is működő Kaiser-Wilhelm-Institutok), valamint az egyetem összefogásával hívták életre a német tudomány kizárólag kutatási célokat szolgáló önkormányzati szervezetét, a Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaftot. A Notgemeinschaft célkitűzései, szervezete és programja rendkívüli mértékben befolyásolták Klebelsbergnek az állami beavatkozás szükségességét állandóan hangoztató tudománypolitikai elképzeléseit („nagy akció minálunk másképp mint állami erővel és vezetés mellett el sem képzelhető” — vallotta).³

A serkentő német példákön kívül más külföldi próbálkozások is cselekvésre ösztönözték Klebelsberget. „A tervszerű művészeti és tudománypolitikával bíró államok régtől fogva szükségét érezték annak, hogy külföldre küldött ösztöndíjasaik az idegenben szakszerű irányítás és ellenőrző felügyelet alatt álljanak... — mondta 1927-ben, a külföldi magyar intézetekről és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjakról szóló törvényjavaslat indoklásakor. — Ilyen intézetek külföldön már régen működnek. Athénban a franciák 1846-ban, az angolok 1886-ban, Rómában a németek 1829-ben, az osztrákok 1881-ben, a franciák 1873-ban, az angolok 1901-ben, a románok 1921-ben alapítottak művészettörténeti, archeológiai, illetőleg történeti intézeteket. Hasonlóképpen Kairóban, Konstantinápolyban stb. létesültek több nemzetnek hasonló intézetei. Franciaországnak ma az említettekön kívül Firenzében és Nápolyban, Madridban és Barcelonában, Londonban, Prágában, Varsóban, Szófiában és Buenos Airesben vannak külföldi intézetei, amelyeket nemcsak tudományos kutatóintézeteknek, hanem a nemzetközi szellemi együttműködés kiválóan alkalmas szerveinek tekint.”⁴

Magyar kezdeményezések a bécsi intézet megalakítása előtt is történtek az egységes irányítású, több ember munkáját összefogó, tervszerű külföldi tudományos kutatómunka megalapozása érdekében. Fraknoi Vilmos római villájában 1895-től fogadták a magyar egyháztörténettel foglalkozó, alapítványi ösztöndíjakkal Rómában tartózkodó tudósokat. A villát Fraknoi 1913-ban a Magyar Tudományos Akadémiának ajándékozta. A kultusztárca által fönntartott,

az Akadémia irányította Római Magyar Történeti Intézetbe évente két-két kutató kiküldését határozták el. A terv megvalósulását azonban a világháború kitörése késleltette, az Intézetet csak 1923-ban szervezték újjá.⁵

A mindössze másfél esztendeig, 1917 januárjától 1918 szeptemberéig, a háborús összeomlásig főnnálló Konstantinápolyi Tudományos Intézet szervezője és ügyvezető alelnöke már maga Klebelsberg volt. Bizonyos, hogy 1909-től — de lehet, hogy korábban is — kész tervei voltak az intézetre vonatkozóan.⁶ Klebelsberg vérbeli modern tudományszervezőként vallotta, hogy a kutatásokat koordináló és részterületekre fölosztó intézetekben jóval eredményesebben lehet dolgozni, mint egymástól függetlenül, nemegyszer mások munkáját keresztezve vagy átfedve. Bár a Hekler Antal művészettörténész igazgatta intézet tevékenysége a háborús viszonyok miatt meglehetősen korlátozott volt, az évi 3000 koronás ösztöndíjjal kint tartózkodó, már végzett fiatalok — köztük Oroszlán Zoltán, Luttor Ferenc, Fehér Géza és Kós Károly — így is jelentős, nyolc füzetben közzétett kutatási eredménnyel büszkélkedhettek. József főherceg az intézet igazgató tanácsának alakuló ülésén mondott — valószínűleg Klebelsberg fogalmazta — beszédében kijelentette: „megfontolt egymásutánban és anyagi erőnkhez mérten újabb intézetek létesítésére is gondolhatunk azokon a helyeken, ahol levéltárakban és múzeumokban saját nemzeti múltunk emlékei bőségben vannak... Korunk az erők rendszeres összefogásának, a szervezésnek időszaka... Az egyeseknek elszigetelt erőfeszítése sokszor meddő marad, eredménye rendszerint nem áll arányban a kifejtett munka nagyságával”.⁷

1917-től Klebelsberg hasonló szavakkal indokolta a bécsi Magyar Történeti Intézet alapításának szükségességét. Immár a Magyar Történelmi Társulat elnökeként, a Társulat közgyűlésein tartott megnyitó beszédekben. Az elnökséget olyasvalakitől vette át, aki már jó három évtizeddel azelőtt figyelmeztetett az összehangolt kutatások fontosságára: Thallóczy Lajostól, a századforduló és a századelő egyik legkülönösebb figurájától. A rendkívüli műveltségű, nyelvek sokaságát beszélő Balkán-szakértőtől, Ferenc József bizalmasától. Aki mindemellett a hírhedt-híres „bűzértanya” — azaz számos (köztük a bécsi Magyar Történeti Intézet létrehozásában is közreműködő) történészt: Takáts Sándort, Csánki Dezsőt, Fejérpataky Lászlót, Fraknoi Vilmost, Thaly Kálmánt, Réthy László alias Löwy Árpádot, Károlyi Árpádot, Szekfű Gyulát és Eckhart Ferencet is vendégül látó lakása otthona — „bűzernagya” is volt. Talán az is jelképesnek tekinthető, hogy 1916-ban királyi pártfogója temetéséről hazautaztakor bekövetkezett vonatbalesetben vesztette életét. Thallóczy a korábbi külföldi kutatásokat jellemezve már 1885-ben kijelentette: „Minde bűvárlatok fényes bizonyosságai a spontán kutatási vágnak, de ha összefoglaljuk, nem látjuk az intéző kezét, mely irányt adna, mely kimutatná: erre az irányra ez az ember kell, ez még nincs átkutatva, tehát kezdjük meg ezt.” Emiatt javasolta: „Úgy a bel-, mint külföldi levéltárakat rendszeresen s abból a célból kell átkutatni, melyik micsoda magyar s magyar vonatkozású anyagot foglal magában... Nem magunknak, de a köznek kell kutatni.” Mintha Klebelsberget hallanánk — harminckét-harminchárom esztendővel később.⁸

A bécsi levéltáraknak a magyar történelem vizsgálatában-kutatásában betöltött rendkívüli szerepét már a XIX. század közepén fölismerték. Ez érthető is, mivel a Birodalom központi hatóságai és a Monarchia közös ügyekkel foglalkozó minisztériumai a császárvárosban voltak, a Magyarország történetére vonatkozó Mohács utáni források jelentős része mindmáig a bécsi archívumokban található. A magyar történészek közül Jászay Pál volt az első, aki — már modern értelemben vett historikusként — tudományos célokra használta föl bécsi levéltári kutatásait. 1846-ban Pesten megjelent főművében (A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után) a Haus-, Hof- und Staatsarchivból származó adatokkal tá-

masztotta alá állításait. Gévay Antal, bécsi levéltári tisztviselő 1840 és 1842 között kiadott három kötetes összeállítása pedig az első korszerű, a Magyarországra vonatkozó iratokból, mindenekelőtt 1527-től 1541-ig, válogató forráskiadvány volt. A kutatások eredményei a század végén a magyar és az erdélyi országgyűlések XVI—XVII. századi anyagának — Fraknoi Vilmos és Károlyi Árpád, illetve Szilágyi Sándor általi — kiadásában csúcsondottak. Történelmi munkáiban számos bécsi levéltári forrásra hivatkozott Veress András, Thallóczy Lajos, Takáts Sándor és Eduard Wertheimer is. E kutatások azonban nem tervszerűen, nem egységes koncepció alapján, hanem tudományos és módszertani irányítás nélkül történtek. Így fordulhatott elő, hogy sok iratcsomót többen is átnéztek és végigvizsgáltak, miközben magyar szempontból rendkívüli fontosságú állagok szinte érintetlenül maradtak. Ráadásul a kutatások elsősorban a XV—XVII. század történetére korlátozódtak.⁹

Klebelsberg kiváló érzékkel vette ezt észre. Tudta azt is: a Bécsben élő, az ottani levéltárakat kitűnően ismerő, elsőrangú szakemberekben sincs hiány. Bár Thallóczy — 1885-től a közös pénzügyminisztérium joghatósága alá tartozó Hofkammerarchiv igazgatója — 1917-ben már halott volt, itt dolgoztak a bécsi Magyar Történelmi Intézet alapítói és későbbi vezetői: Károlyi Árpád, Szekfű Gyula, Eckhart Ferenc és Miskolczy Gyula.

Közülük a legidősebb és legtapasztaltabb Károlyi Árpád volt. 1875-ben, 22 évesen lett Európa egyik legelőkelőbb, hallgatóitól a modern történelmi szakmódszertan elsajátítását megkövetelő elit-intézet, az Institut für Österreichische Geschichtsforschung tagja. Két év múlva már a közös külügyminisztérium alá rendelt Haus-, Hof- und Staatsarchiv tisztviselője. Az első magyar levéltáros, aki huzamosabb ideig itt tevékenykedett. 1893-tól aligazgató, 1897-től első aligazgató, 1909-től 1913-ig — mikor több mint 36 szolgálati évvel a háta mögött nyugalomba vonult — a levéltár igazgatója. Károlyi a rendezésnél már a provenienciá-elvet követte, a levéltár teljes anyagának modern, tudományos felvételére törekedett. Ennek eredményeképp született meg 1913-ban a levéltár állagait leíró két testes repertóriumkötet. Szekfű Gyula 1906-tól a HHStA, Eckhart Ferenc 1911-től, Miskolczy Gyula 1914-től a Hofkammerarchiv fiatal, ám szakmai körökben 1917—1918-ban már jól ismert levéltárosai. Károlyi és Thallóczy keze alatt dolgoznak — a „régiek” és az „újak” közötti folyamatosság így érezhető, kimutatható.¹⁰ Természetes és kézenfekvő tehát, hogy Klebelsberg nagyszabású tervei kidolgozásakor és végrehajtásakor elsősorban rájuk számított.

Ezek a tervek pedig már 1917 tavaszán megfogalmazódtak, s 1917 nyara, 1918 évkezdeté között egyre konkrétabbá váltak. Klebelsberg 1917. április 26-án, a Magyar Történelmi Társulat elnöki megnyitójában szökö először a bécsi történelmi intézet fölállításának és az addig elhanyagolt XVIII—XIX. századi források kiadásának szükségességéről. Nem sokkal később a két gondolat összekapcsolódott. Az év nyarán a Társulat bizottsága öt csoportba sorolva kidolgozta a „Fontes historiae Hungaricae aevi recentioris”, azaz a Magyarország újabbkori történetének forrásai című sorozat programját, s Klebelsberg ekkor már ennek megvalósítására kívánta a bécsi kutatóintézetet megalapítani. Ezért bízta meg Károlyit, Szekfűt és Eckhartot a sorozatterv véleményezésével, a Társulat megállapította tárgyi kereteken belüli témajavaslatok kidolgozásával. Károlyiék nem tétlenkedtek, s — nem hiába ismerték kitűnően a magyar történelemre vonatkozó bécsi kútfőket — 1918 februárjára meglehetősen részletes, a — később sajnos csak részben megvalósult — sorozatot szinte teljesen lefedő tervet készítettek. (Csak közbevetőleg: igen szomorú és nyomasztó, hogy számos, akkoriban alaposan megindokolt elképzelésük és ötletük mindmáig nem valósult

meg. Vagy a pénz vagy a megfelelő[en képzett] historikusok hiányoztak azóta. Igaz, az utóbbi években néhány nagy adósságot már megkíséreltek törleszteni.)

A Társulat kijelölte szakbeosztáshoz igazodva a következő kötetek kiadását javasolták: 1. „A köz- vagy politikai történelemre vonatkozóan” a Neoaquistica commissio föllállításáról, Kollonics híres „Einrichtungswerkjéről”, az 1687., az 1722/23., az 1790/91. évi országgyűlésekről, a Velencei Köztársaság bécsi követének jelentéseiről, a határőrvidék átszervezéséről, a pozsareváci és a belgrádi „törökbékekről” szóló forrásokét; 2. a közigazgatás történetére vonatkozóan a magyar királyi kamara, a kancellária, a helytartótanács, az erdélyi hatóságok, a temesi bánóság és az uralkodó személyes kormányzatának (a titkos tanácsnak, a kabineti titkárság majd tanácsnak és az államtanácsnak) szervezetről és intézménytörténetéről szóló iratokét; 3. a vallási és a szellemi élet köréből: válogatást a XVIII—XIX. század magyar tudósainak levelezéséből (mindenekelőtt a „külföldi tudományos mozgalmakkal való kapcsolatok szempontjából”); „a görögkeleti vallású oláhság egyházi uniójának történetére”, valamint a görögkeleti szerb egyház autonómiájára vonatkozó iratokét; a magyar és az erdélyi protestáns egyházak államhoz való viszonyát tisztázó forrásokét (a vallás szabad gyakorlatáról, a protestánsok külföldi iskolázásáról és a vegyes házasságok kérdéséről); 4. a gazdaságtörténeti problémák közül: a vámuigy és a contributio történetére; a királyi regálék fejlődésére; a központi hatóságoknak a magyar kereskedelem, a magyar ipar, mezőgazdaság és állattenyésztés fejlesztése érdekében tett intézkedéseire; a pénzügy (különösen az 1811. évi nagy devalváció) történetére vonatkozó aktákét; 5. a Délvidék és Budapest környéke betelepítéséről, valamint az úrbériség ügyéről szóló okiratokét. Károlyi ajánlotta, hogy e sorozaton kívül uralkodóink konstantinápolyi követének jelentéseit s a hozzájuk küldött utasításokat is adják ki, öt kötetben, 1526-tól a legújabb időkig.¹¹

1918 elején tehát a magyar történelem fontosabb forrásainak XVII. század végétől XIX. század közepéig (1687-től 1847-ig) terjedő megjelentetésére gondoltak Károlyiék. A korszakhatár kijelölésének igen egyszerű, gyakorlati oka volt. 1918 előtt — bár ez is csak 1904-től volt így! — a bécsi levéltárak gyűjteményeiből 1847-ig, addig is megrostálva-cenzúrázva kerülhettek iratok a kutatók kezébe. A Monarchia összeomlása következtében azonban jelentősen javultak a tudományos kutatómunka feltételei, s az archívumok — immár mindenféle előzetes válogatás és korlátozás nélkül — 1894-ig megnyiták az érdeklődők előtt. Ezért a tervezett Fontes-sorozat keretei a szabadságharc utáni események vizsgálataira is kiterjedhettek. „Ezen a téren éppen most széles körű és mélyreható tevékenység lehetősége kínálkozik — mondotta 1920. május 14-én Klebelsberg. — Az új Ausztria megnyitotta a cs. és kir. házi, udvari és állami levéltárnak azokat a magyar vonatkozású részeit, mely lehetővé teszi a magyar nemzet XIX. századi történelmének megírását. Hitelesen megállapítható lesz a bécsi kormány összeköttetése a nemzetiségi mozgalmakkal, fel lesz deríthető 1848—49-iki szabadságharcunk történetének több tisztázatlan részlete, az abszolutizmus kora s az osztrák diplomáciának a magyar emigráció figyelemmel kísérésére és működésének ellensúlyozására irányult akciója, az októberi diploma és a februári pátenz körül folyt politikai harc és az 1867-iki kiegyezés előkészítése.”¹²

1918 végén és 1919-ben — az addigi államkeretek fölbomlása miatti kényszerűségből — a bécsi közös levéltárak szétválasztása is szóba került. Magyar részről az ez irányú munkálatok irányítására a reaktivált Károlyi Árpádot kérték föl, Szekfű Gyulát a HHStA, Eckhart Ferencet a Hofkammerarchiv magyar anyagának fölmérésével, kiválasztásával és összeírásával bízták meg. Mi sem tűnt természetesebbnek, minthogy a Fontes kiadásának és a bécsi Magyar Tör-

téneti Intézet megalakításának előkészítésére a Történelmi Társulat által 1920 nyarán kiküldött levéltári misszió — vagy más néven expedíció — tagjai is ők voltak. Az ottani levéltárak „magyar szempontból leendő rendszeres átkutatására Társulatunk expedíciót küld ki Bécsbe — jelentette ki Klebelsberg 1920 májusában —, s reméljük, hogy ezt az expedíciót állandó intézménnyé: bécsi magyar történeti intézetté fejleszthetjük ki. Reményünk van arra is, hogy a nemzeti hadsereg a magyar testőrség bécsi palotájában rendelkezésünkre bocsátja Bessenyeinek és testőrtársainak szobáit... Vállalkozásunk sikerének fő záloga, hogy a munkálatok irányítását Károlyi Árpád, a levéltár volt igazgatója és anyagának egyik legbehatóbb ismerője szíves volt elvállalni, kit a vezetésben dr. Szekfű Gyula és dr. Eckhart Ferenc Bécsben élő magyar történészek fognak támogatni. A misszió tagjai, 3—4 kutató pedig a nyár folyamán indul útnak Bécsbe s akkor a már teljesen előkészített munka nyomban kezdetét is veheti”.¹³ A bécsi történelmi kutatások szabályzata is elkészült; e szerint a Történelmi Társulat „az újabbkori magyar történet teljes megvilágítására szükséges források kiadásának előkészítése végett Bécsben rendszeres kutatást szervez... A vállalat közelebbi célja, hogy a Társulat két nagy sorozatos kiadása (úm. »Magyarország újabbkori történetének forrásai« és »Diplomáciai források Magyarország újkori történetéhez«) számára forrásanyagot gyűjtsön...” Az „expedíció” tagjai számára összeállítottak egy tájékoztatót is, amelyben a Magyarország újabbkori történetének forrásai sorozathoz szükséges levéltári kutatásokat szorgalmazzák. Megjegyzik: „Állandó természetű tudományos intézet felállítására a Társulat ez idő szerint anyagi okokból nem gondolhat, de reméli, hogy az ideiglenes expedíció Gévy és Jászay nyomdokaiba lépve, az irodalomtörténelmi emlékeinél fogva jelentős magyar testőrség palotájában otthont találva, a magyar történetírásnak nagyértékű forrásokat fog megnyitni... Az anyag kiválasztása szempontjából tekintetbe jön az újabbkori anyag 1686-tól. Különös figyelmet érdemel azonban a XIX. század, melynek a jelennel való szoros kapcsolata az Osztrák—Magyar Monarchiának felbomlásával megszűnván, immár teljesen történeti távlatba kerül, s a szigorúan történeti feldolgozásra megérett”.¹⁴

Eckhart Ferenc az „expedíció” tagjává történt kinevezése után Klebelsbergnek írt köszönőlevelében így vallott: „Szekfűvel táplált régi óhajaink páratlan energiád és jóindulatod révén minden reményünknel gyorsabban valósul meg e lépéssel. Rajtunk áll most már, hogy a várakozásnak, ami a tudományos eredményeket illeti, meg is feleljünk... Épp azzal érveltem — utal az intézet alakítását megelőző megbeszélésekre, »méltatlankodva« azon, hogy anyagi jutalmat kapjon e tevékenységéért —, hogy Bécs minden egyéb tekinteten kívül a mai szomorú pénzügyi viszonyok mellett azért jöhet elsősorban figyelembe »tudományos intézet« szervezésénél, mert itt kerülne legkevesebbe a dolog a valutáris viszonyokon kívül azért is, mert Szekfű és csekélységgem, kiket hivatalos kötelességünk úgyis itt tart, időnket szívesen bocsáthatjuk az intézmény rendelkezésére. A terv megvalósulásában és majdan a munka eredményeiben szerettük volna jutalmunkat látni”.¹⁵

Az első lépések megtörténtek. Miután Klebelsbergnek igen hamar, 1920 októberében sikerült a bécsi magyar gárdapalotában három szobát megszereznie, az intézet, immár állandó székhellyel, megkezdhette működését. Károlyi Árpád 1920. október 21-én örömmel jelenthette: „A Történelmi Társulat bécsi missziójának tagjai holnap fogják a »Pázmáneum« [a Pázmány Péter által 1623-ban alapított papnevelő intézet] vendégszerető épületét elhagyni s a M. Kir. testőrség palotájabeli szobákba költözködni... a Magyar Történelmi Társulat bécsi levéltári missziója helyiségeinek birtokbavétele s használatbavétele megtörtént”.¹⁶

A Gárdapalota Bécs egyik legszebb és legértékesebb barokk műemléke, ma az osztrák igazságügyi minisztérium épülete. A Fischer von Erlach tervezte, a Trautson hercegek számára 1710 körül fölépített Museumstrasse-i palota 1760-tól — a „testőrírók” révén a magyar kultúrtörténetben is oly jelentős szerepet betöltő — magyar nemesi testőrség székhelye volt. 1849 után, büntetésből és a testőrség feloszlataása következtében az osztrák Generalkommando tulajdonába került az épület, melyet 1869-ben szolgáltattak vissza ünnepélyesen a Gárdaalapnak. 1918 novemberében a magyar hadügyminiszter „exterritoriális területté” történő nyilvánítását kérte az Osztrák Nemzeti Tanácstól, majd a Külügyminisztérium fennhatósága alatt működő, a békeszerződés végrehajtására alakult magyar Felszámoló Hivatal használta egyes helyiségeit. 1920-ban a kormányzósági gazdasági iroda kezelésében állott a Gárdapalota, melyet teljes egészében csak 1925-ben szerzett meg magának a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. „Ha időnként megfordulok Bécsben a Collegium Hungaricumban — vallotta Klebelsberg —, mindig elemi erővel kap meg a genius loci, az a tudat, hogy Fischer von Erlachnak, minden idők egyik legnagyobb építőmesterének e remek alkotásában éltek Mária Teréziának azok a gárdistái, szerény tisztek, akik abban a nemzetietlen korban nemcsak a magyar irodalmat ébresztették új életre, hanem pionírjai lettek az egész magyar szellem megújulásának is.” A történelmi légkör és hangulat azonban nem mindenkit tett olyan elfogódottá-meghatottá, mint Klebelsberget. A magyar múltat idézve, ha kissé földhözragadtan, materiális nézőpontból közelítünk a dologhoz: nemcsak történelmi, de piaci értékét tekintve is roppant becses ingatlant többször is megkísérelték értékesíteni. 1939—1940-ben — a bécsi polgármester kezdeményezésére — a Hermann-Göring-Werken tulajdonában lévő Óbudai (Hajógyári) szigettel történő elcserélésének terve is komolyan fölvetődött, de végül magyar részről visszautasították az ajánlatot. A negyvenes évek végétől kihasználatlan, üresen tátongó Gárdapalota elkótyavetyélésére csak a hatvanas évek elején került sor. (A — finoman szólva — felelőtlen döntés következményei máig hatóak. De kit érdekelt a korabeli, a „múltat végképp eltörölni”-szellemben gondolkodó és — sajnos — cselekvő vezetők közül a Gárdapalotában érezhető, Klebelsberg által oly sok szeretettel emlegetett genius loci? Egyáltalán, kit érdekeltek akkor a — jobb esetben, ha véletlenül ismerték a nevét — reakciónak, népellenesnek bélyegzett „Gróf” tudománypolitikai elképzelései-alkotásai; a magyar történettudomány, történetírás és forráskiadás bécsi kötődései?)¹⁷

A bécsi Magyar Történelmi Intézet első tagja, Mályusz Elemér 1920 augusztusában még a Pazmaneumban lakott, de már az év októberében átköltözhetett a Gárdapalota harmadik emeletére. A még csak három szobával rendelkező intézet ettől kezdődően állandóan és fokozatosan terjeszkedett. 1921 nyarán három, 1924-ben újabb hét helyiséggel és könyvtárszobával gyarapodott. Károlyi Árpád mindig örömmel számolt be erről. 1926 januárjában 15, 1928 februárjában pedig „a félemeleten 18 lakószoba (az igazgató két szobáján és az irodán kívül); míg az első emeleten a könyvtári két helyiségen kívül németországi kutatóink részére már 1925 óta 3 szoba” használatát jelentette.¹⁸ Az intézet külső és belső csinosodását segítette, hogy 1924 ősztől az épületben működött a szintén Klebelsberg kezdeményezésére és utasításai alapján alakult Collegium Hungaricum.¹⁹ Az állami költségvetés kultusztárcát terhelő részéből 1923/24-től — egyetlen esztendő, az 1924/25-ös kivételével — egészen 1929/30-ig mindig komoly összegeket különítettek el a testőrpalota épületének helyreállítására, illetve (1926/27-től) a Collegium Hungaricum átalakítására és bővítésére. 1923/24-ben 81 673 arany-, 1925/26-ban 292 000 000 papírkoronát, 1926/27-től 1928/29-ig 200 000,

majd 1929—30-ban 100 000 pengőt. Így nem csoda, hogy a húszas évek végére a százhetven helyiséges Gárdapalota majdnem teljes lakható részét a kollégium, illetve a nála jóval kevesebb szobát elfoglaló történeti intézet céljaira építették át és rendezték be. A testőrök régi otthonát szépen és ízlésesen restaurálták. Az épület korábbi pompájában ragyogott.²⁰

A történeti intézet 1922 nyarán föllállított szakkönyvtára is állandóan gyarapodott. Az első 1500 kötetet még a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium vásárolta, a későbbiekben vétel, ajándékozás — így pl. 1926-ban a német Notgemeinschaft elnökének, Schmidt-Ott volt porosz kultuszminiszternek „lexikális és enciklopédikus történeti szakműveket, tört. segédtudományok körébe vágó munkákat és németországi legelsőrangú kútfő-kiadványokat” tartalmazó adománya — és a Történelmi Társulat dotációja útján bővült az állomány. 1929 őszén az ekkor már több mint 5000 kötetes könyvtárat „az Intézet tagjai kívül nemcsak a Collegium Hungaricum, Theresianum és Pazmaneum tagjai és hallgatói használják, hanem mind nagyobb mértékben a bécsi tudományos intézetek, könyvtárak, levéltárak és a bécsi egyetem is. Ily módon a Bécsi Magyar Történeti Intézet ismeretessé lett a bécsi tudományos intézetek előtt.” Az intézet kiváló, több mint 20 000 kötetesre szaporodott könyvtárat — amely Magyarország határain kívül a legértékesebb gyűjtemény volt a Kárpát-medence történetéről — a II. világháború után hazaszállították s az MTA Történettudományi Intézetének rendelkezésére bocsátották.²¹

A bécsi Magyar Történettudományi Intézet kezdetben a Magyar Történelmi Társulat alá tartozott: a Társulat küldte ki 1920 nyarán azt a levéltári missziót, melyből az intézet kifejlődött. Furcsa módon nem is tudjuk pontosan, mikor alakult át a misszió intézetté. Károlyi haláláig úgy hitte, hogy 1920 őszén, amikor az intézet „első fecskéi” — akik már az expedíció tagjai után érkeztek — Mályusz Elemér és Hajnal István is a Gárdapalotában kezdtek dolgozni. Így vélekedett az intézet tevékenységét bemutató első nyomtatott jelentés is. Ugyanakkor többen — köztük Hóman Bálint, Klebelsberg utóda — 1921-re tették az alapítás időpontját, erről emlékezett meg a Gárdapalotában elhelyezett emléktábla is.²²

1924 nemcsak a jelentős bővülés és terjeszkedés miatt volt „epochalis jelentőségű”, a „második megalapítás esztendeje”, hanem az intézet addigi helyzetének és szervezetének megváltozása miatt is. Mivel 1923-tól „a folyton fokozódó drágaság erősen érezte hatását, s már-már az a veszély fenyegette az intézetet, hogy a ... Történelmi Társaság kénytelen lesz a kutatást elszűkíteni, sőt esetleg egy időre meg is szüntetni”, az 1922-ben alakított Országos Gyűjteményegyetem Tanácsát arra kérték, vegye fennhatósága alá az intézetet, így biztosítva annak — a Társaság mindig változó anyagi lehetőségeivel szemben — az állami költségvetésekből a jövőjét.²³ Klebelsberg — 1922 júniusa óta immár vallás- és közoktatásügyi miniszterként — 1924. február 14-i rendeletével csatolta a bécsi Magyar Történeti Intézetet a Gyűjteményegyetemhez, mely a Történelmi Társulattal 1924. április 29-én kötött erről egyezségeket. Ennek alapján állapították meg az Intézet — a miniszter által 1924. július 26-án jóváhagyott — szervezeti szabályzatát. Eszerint az „Intézet rendeltetése: 1. a bécsi nagy levéltárak és más közgyűjtemények anyagának a magyar történetírás céljaira való felkutatása, másolása, tudományos rendszerezése és kiadásra való előkészítése a Magyar Történelmi Társulat munkaprogramja és a Gyűjteményegyetem Tanácsának esetlegesen adott megbízása alapján; 2. e tudományos feldolgozással kapcsolatban alkalmas kezdő erőknek a történeti (különösképpen levéltári) kutatás módszereibe gyakorlati úton való bevezetése.” Az Intézet igazgatóját változatlanul a Történelmi Társulat jelölése alapján javasolta a Gyűjteményegyetem Igazgatótanácsa a kultuszminiszternek kinevezésre, az intézeti

tagok kijelölésére pedig a Társulat továbbra is irányító befolyást gyakorolt.²⁴ Így volt ez 1934 után is, mikor a Gyűjteményegyetemet Nemzeti Múzeummá szervezték át.²⁵ Miskolczy Gyula még 1947-ben, az intézet főnállásának utolsó előtti évében is kijelentette: „okvetlenül szükségesnek látszik külön felsorolni, kik kaptak a Történeti Intézetbe, és kik a Collegium Hungaricumba ösztöndíjat. A Történeti Intézet külön jogi személy és tulajdonképpen a Történelmi Társulat intézete . . . , amely tudományos téren az elmúlt negyedszázad folyamán legnagyobb jelentőségre emelkedett kitűnő és nagyszámú kiadványaival”.²⁶

Az intézet önállósága és a Collegium Hungaricumokétól eltérő státusza abban is megnyilvánult, hogy tagjaira — a Collegium Hungaricumokban vagy más külföldi állomáshelyeken tartózkodó ösztöndíjasoktól eltérően — nem az 1927-ben alakult Magyar Ösztöndíj Bizottság, hanem az intézetigazgató véleményének meghallgatása után az Országos Magyar Gyűjteményegyetem Tanácsa tehetett javaslatot a vallás- és közoktatásügyi miniszternek. (A Gyűjteményegyetem Tanácsa pedig csaknem minden esetben az igazgató véleményét fogadta el.) Így volt ez egészen 1935-ig, amikortól a „többi külföldi ösztöndíjjal való azonos elbánás elve alapján” az Ösztöndíjtanácsot bízták meg az intézetbe szóló stipendiumok meghirdetésével, a beérkezett kérvények elbírálásával. Az Ösztöndíjtanács először az 1936/37. tanévi, ezt követően 1944/45-ig valamennyi pályázati felhívásban meghirdette az intézetbe szóló ösztöndíjas helyeket.²⁷

Az intézet elnevezése 1933-ban, Klebelsberg halála után változott Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézetre. 1934. január 22-én a Gárdapalotában tartott díszes emlékünnepeken — melyen Klebelsberg özvegyén kívül részt vett Hóman Bálint, Gratz Gusztáv, Antal István, Innitzer, bécsi bíboros, Schuschnigg, akkor még osztrák kultuszminiszter — leplezték le az alapító, Klebelsberg szobrát.²⁸

Az intézet első igazgatója Klebelsberg atyai barátja, segítőtje és jóakarója, Károlyi Árpád volt. Az intézet őalatta élte fénykorát. A tagok munkáját állandó figyelemmel kísérte és felügyelte, mindig készen állt a szakmai tanácsadásra, segített a szükséges szakmai kapcsolatok megszerzésében-megtartásában. Pontos, alapos és részletes jelentései bizonyítják lelkiismeretességét, a „Grófhoz” fűződő barátsága őszinteségét és mélységét. Megtört, alig halló öregemberként is biztos kézzel vezette az intézetet; tanácsokat kért és kapott Klebelsbergtől, de ő is ugyanígy tanácsokat adott neki: Klebelsberg haláláig ragaszkodtak egymáshoz. Levelezésük egy rendkívül mély és a magyar történet-tudomány szempontjából — úgy hiszem, bátran állíthatom — páratlanul termékeny, önzetlen és elsősorban mások számára ösztönző kapcsolat dokumentumai. Károlyi 1928. március 17-ig vezette az intézetet, saját kérelmére történt felmentése után a csillaggal ékesített II. osztályú Magyar Érdemkereszttel tüntették ki. 1924. december 31-től — nem sokkal a Collegium Hungaricum megalakítását követően — 1931. szeptember 30-ig a bécsi magyar kulturális intézetek (azaz a történeti intézet és a Collegium Hungaricum) kurátora is volt. Minisztertársa, Vass József halála után, 1930 szeptemberében írta neki Klebelsberg — tudatlanul is saját sorsát előlegezve: „Ilyenkor az ember ösztönszerűleg önmagára gondol, annyival is inkább, mert egy hosszú miniszterség alatt elmaradnak az élet összes örömei, hiszen az embernek reggeltől késő estig mindig csak azt kell tenni, amit mások akarnak: mások kezdeményezéseivel, gondolataival, terveivel, kívánságaival kell foglalkozni s alig marad idő arra, hogy valami olyant tegyen, ami neki egyénileg örömet okoz. Ilyen kedves foglalatosság volt nekem az is, hogy a történelem egyes tudományos kérdéseiről és idevonatkozó terveinkről veled időnként levelet váltottam . . . Én tíz évnél tovább nem szándékozom miniszterkedni, de az is lehet, hogy már előbb megfújom a nagy takarodót. Nem tart tehát már soká: addig csak megtarthatod hát a ku-

rátorságot — kérte a teljes visszavonulás gondolatával foglalkozó Károlyit —, ha másért nem, hát a kedvemért. De meg annyira meg is szoktad már a bécsi életet, hogy a víz-, levegő- és életviszonyváltozást nehezen is viselnéd el.”²⁹

Károlyi igazgatóságát követően 1928 márciusától Eckhart Ferenc, majd 1929 szeptemberétől rövid ideig Miskolczy Gyula vezette az intézetet. 1929. november 4-től Angyal Dávid, 1935 szeptemberétől az intézet főnállásáig, 1948-ig ismét Miskolczy Gyula volt az igazgató. Miskolczy — 1930-tól 1935-ig a római Collegium Hungaricum vezetője — feladatai a „külföldi intézetek adminisztrációjának átszervezése”, racionalizálása következtében lényegesen kibővültek. „A jövő félévben kezdi meg vendégprofesszor előadásait a bécsi egyetemen — nyilatkozta 1935 novemberében Hóman Bálint kultuszminiszter — és ugyanekkor veszi át a bécsi intézetnek [azaz a Collegium Hungaricumnak], valamint a közös levéltár likvidálásának során létesült magyar levéltári delegáció [itt pontatlanul fogalmazott Hóman: a Történeti Intézetre gondolt] vezetését. Ezzel nagy egyszerűsítési problémát oldunk meg, mert eddig volt egy egyetemi tanár [ebben is tévedett Hóman: Miskolczy volt az első], két intézeti igazgató és egy kurátor: mindezeknek a feladatai most egy kézbe kerülnek.” Miskolczy „szolgálatát Bécsben a háború alatt is megszakítás nélkül látta el”; mind a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, mind a bécsi egyetem igazolta. Ennek ellenére 1948-ban, a magyarországi kommunista hatalomátvétel és az ezzel járó, a bécsi Collegium Hungaricum és Történeti Intézet megszüntetését eredményező szűk látókörű kultúrpolitika következtében kérte és megkapta az oszt-rák állampolgárságot (felesége bécsi volt). Haláláig, 1962-ig tartott a bécsi egyetemen előadásokat.³⁰

PéNZ, péNZ, péNZ... — Klebelsberg tudománypolitikai elképzelései és az intézet finanszírozása

Különös és furcsa, ám korántsem véletlenszerű, hogy Magyarországon a háborús összeomlás, az újabb megpróbáltatásokkal járó forradalmak, az ország mindenki számára elfogadhatatlan fölosztása-megcsonkítása és függetlenségének ezen az áron történt elnyerése után indult meg a széttöredezett kulturális és tudományos intézményrendszer újjáépítése-modernizálása. Katasztrófális gazdasági és erkölcsi helyzetben, akkor, amikor nagy múltú kulturális, közművelődési, felsőfokú és kutatóintézetek kerültek határainkon túlra.

A revízió lehetőségétől állandóan rettegő, s ezért — Ausztria kivételével — ellenséges országokkal körbevett Magyarország azonban éppen a kultúrpolitika, mindenekelőtt a „magas műveltség”, az önálló kutatás területén törhetett ki a legsikeresebben kényszerű elzártságából, itt nyerhette vissza leghamarabb egyelőre csak névleges mozgásszabadságát, itt javíthatta leghatásosabban negyedszázada folyamatosan romló külföldi megítélését.

Rendkívüli érzékkel, a tudománypolitika, a „tudományos nagyüzem” nemzetközi fejlődési tendenciáit is számba véve ismerte ezt föl Klebelsberg. Már a háború és a kultuszminiszteri tárca 1922. júniusi elnyerése előtt is tudatosan, kivételes szervező erő és készség birtokában készült a vallás- és közoktatásügyi miniszteri tisztségre. Képességeit az élesebb szeműek már ekkor nagyra értékelték: „Klebelsberg bámulatos energiájú és tudományos érzékű ember — írta 1918 májusában Károlyi Árpád. — Kitűnő kultuszminiszter lesz belőle. Mert hogy az lesz, arra mérget merek venni”³¹

Klebelsberg igyekezett az önmagával és a vele szemben támasztott elvárásoknak megfelelni. A konstantinápolyi intézet szervezésével, a Magyar Történelmi Társulat elnökeként végzett tevékenységével igazolta ezen elvárások jogosságát. Mind egységesebbé váló, a konzervatív reform szellemében született

kultúr- és tudománypolitikai gondolatainak, korszerű elméleti rendszere gyakorlati megvalósításának első lépései és komoly próbaköve éppen a bécsi Magyar Történeti Intézet megalakítása és működtetése volt. Márpedig azokban a válságos időkben, a húszas évek elején ez nem volt könnyű feladat. Úgy gondolom, az itt már kezdetben elért sikerek, az intézet látványos eredményei nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy Klebelsberg — miniszterként, szinkronban a legfejlettebb országokkal — hozzáláthasson a magyar tudomány intézményrendszerének az akkori legkorszerűbb nyugat-európai formákat követő átformálásához, átalakításához. Hogy létrehozassa a nagy közgyűjteményeket önkormányzati testületben egyesítő Gyűjteményegyetemet (1922:XIX. tc.), a bel- és külföldi ösztöndíjak adományozásáról döntő és a külföldi magyar intézetek fölötti ellenőrzést (mint láttuk 1935 óta a Bécsi Magyar Történeti Intézet esetében is) gyakorló Országos Ösztöndíj Tanácsot (1927:XIII. tc.), majd az „ország összes természettudományi laboratóriumai között a célszerű munkamegosztást” biztosító Természettudományi Tanácsot (1930:VI. tc.). További, már kész és átgondolt tervei (a szellemi tudományi és az egyetemközi tanács, valamint az összes tanács képviselőiből alakítandó legmagasabb grémium, az „Überuniversität”) kivitelezéséhez — a Bethlen-kormány lemondása s miniszteri pozíciója elvesztése következtében — nem maradt ideje.

Ennek ellenére is roppant jelentőségűek a „magas műveltség” terén hozott, a Bécsi Magyar Történeti Intézet alapításával kezdődő intézkedései. Nem kis részben ezeknek köszönhető a társadalmi téren igen elmaradott két világháború közötti Magyarország szellemi és tudományos pezsgése, a különböző tudományágak nemzetközi összehasonlításban mérve is kiváló és elismert eredményei. S mindenképpen Klebelsberg érdeme, hogy — részben éppen a korszak szinte valamennyi jelentős történetíróját befogadó Bécsi Magyar Történeti Intézet megeremtésével — a magyar történettudomány páratlan virágzásának ideje volt ez a huszonöt esztendő.

Klebelsberg jól tudta, hamar felismerte, hogy „egy nemzet nagyra csak akkor lehet, ha kebelében önálló kutatás folyik... A tudománypolitika a kultúrpolitikának legfiatalabb ága. Természetes, hogy sohasem állhat a népszerűség előterében olyan mértékben, mint például a népoktatási politika, de... éppen a nemzetek rangsorában elfoglalt helynél fogva döntő jelentősége van magasabb szempontból a tudománypolitikának.” Azzal is tisztában volt, hogy a „kultúra, kivált magasabb és legmagasabb alakjaiban mégiscsak üvegházi növény, csak úgy virulhat, ha szeretettel ápolják és arannyal öntözik. Amit a háborúról gyakran emlegetnek, hasonló vagy még nagyobb mértékben áll a kultúra, különösen a magasabb kultúra ápolására: pénz, pénz és megint pénz kell hozzá.”³²

A pénzszerzéssel kezdődött a bécsi intézet története is... (Hiába hiszünk a fejlődésben: a szellemi vállalkozások finanszírozása terén, úgy tűnik, semmi sem változott azóta...) A pénzszerzéshez pedig Klebelsberg igazán értett.

Már a háború vége előtt, 1918 nyarán és kora őszén megtörténtek az előkészületek a röviden csak Fontesnek nevezett Magyarország újabbkori történetének forrásai című kútfősorozat kiadásához és a bécsi kutatások megindításához. („Eddig 116 713 K tőke gyűlt össze, és évi 75 000 K állami szubvenció iránt nyertünk ígéretet” — jelentette Klebelsberg 1918. április 25-én.)³³ Közbejött azonban az összeomlás, a forradalmak, a pénz növekvő elértéktelenedése. Klebelsberg — oly sokaktól eltérően — nem csüggedt el, nem esett letargiába, hanem cselekedett, megpróbált pénzt felhajtani. „Ebben az óriási nemzeti szerencsétlenségben egyik legnagyobb baj a magyar értelmiségnek teljes gazdasági összeomlása, ami — ha közművelődési politikánk nem emelkedik a helyzet magaslatára — a magyar kultúra katasztrófájához vezethet. A régi recept szerint mindent az államtól nem várhatunk, hiszen a magyar állam a tönk szélén tán-

torog. Számos téren magántevékenységgel kell pótolnunk az állam hiányzó erejét." A Gróf ennek értelmében látott munkához, és „magántevékenységgel”, barátai segítségével 247 500 koronát gyűjtött össze Hollandiában „a magyar historikusok támogatására”. „Történelmi források publikálására és önálló művek írására” adhattak így megbízásokat, s tiszteletdíjakat fizethettek „a példátlan megélhetési krízisben”. Az összeg legnagyobb részét a Fontes finanszírozására fordították. 1920. február 17-én 51 magyar történésznek utalványoztak 5000, 4000, illetve 3000 koronát, általában a Fontes tervezett köteteinek összeállításához.³⁴

A Bécsi Magyar Történelmi Intézet 1920 őszén megkezdődő munkájában még jó ideig Klebelsberg ügyességére és leleményességére voltak utalva az ott időző történészek. Csak tőle remélhették megélhetésük, kutatásaik zavartalanságának biztosítását. Mályusz Elemér — aki a diplomás állástalanok közül Hajnal Istvánnal az intézet első lakója volt — így emlékezett erről: „A szegénységet és elzártságot, amelyben a keresztény Magyarország élt, a mai ember el sem tudja képzelni. 1920 nyara a bojkott ideje . . . , de egyszersmind az infláció kezdete is. Klebelsberg valósággal hónapról hónapra szedte össze a pénzt, ami szükséges volt, hogy kiküldöttjei megélhessenek. Annál maradandóbb érdeme, hogy a rossz viszonyok ellenére is a legtöbbet akarta elérni, s úgy foglalkoztatott bennünket, mintha egy nagy múltú intézet tagjai lettünk volna.”³⁵

Ne resteljük mai, Klebelsberg korában még ismeretlen fogalmat használni a Gróf tevékenységének jellemzésére: vérbeli kulturális menedzserként, pénzért kilincselve, vállalkozásokba beszállva teremtette elő a különböző forrásokból származó összegeket az intézet fenntartásához. Ha kellett — mint például 1921 nyarán —, részvényeket szerzett, s így tette a Történelmi Társulatot az Altruista Nyomda főrésztulajdosnójává; annak érdekében, hogy a Fontes-kiadványok számára speciális szubvenciókat eszközöljön. Nem sokkal ezután — már miniszterként, 1922 júliusában — kiharcolta, hogy a minisztertanács 12 000 000 koronát bocsásson rendelkezésére tudományos célokra. Kissé szokatlan módon, ám annál nagyobb hatékonysággal használta föl az összeget. A bécsi intézet tagjainak segítségével papírt vásároltatott Bécsben (itt jóval olcsóbban jutott hozzá, mint Magyarországon), ügyelt azonban arra, hogy a vételt, „minden ügynök vagy más hasonlónak közbejötté nélkül” látszólag az Altruista Nyomda bonyolítsa, hiszen „ha megtudják az eladók, hogy akár a kultuskormány, akár akadémia vagy tudományos társaságok veszik a papírt, mindjárt kétszeresre tartják az árut”, melyet a részvénytársaságnak gyári áron adnak. A beszerzett papírt az altruista nyomda raktáraiban helyeztette el, s tudományos kiadványokra jutányos áron adta tovább — ám csak abban az esetben, ha ennél a nyomdánál (melynek, mint említettem, a Történelmi Társulat volt a főrésztulajdosnója) dolgoztattak. „Egy időre biztosítva leszünk, hogy a valuta minden viszontagsága dacára is a tudományos munka folytonossága nem fog megszakadni” — írta boldogan.³⁶

Klebelsberg 1922 decemberében már azt újságolta, hogy az állami költségvetésből is 5 000 000 korona hitelt szerzett a Fontes-vállalat költségeire. „Ezt az 5 000 000 koronát befizetem az Altruista nyomda folyószámlájának javára, az összeget, mint forgótőkét a nyomda kamatmentesen használhatja, viszont köteles 20%-kal a rendes árnál majd olcsóbban szedni forrás-kiadásainkat.”³⁷

Nemcsak a Fontes-kötetek kiadásának előkészítésére, de a bécsi intézet fenntartására, a kutatók javadalmazására is sikerült pénzt előteremtenie. „Ahhoz az örvendetes közléshez, hogy a bécsi intézet számára már 700 000 koronát sikerült összeremtened s ezt az összeget egymillióra óhajtod felemelni: a leg-humilisebb gratulációmat vagyok bátor tolmácsolni — írta neki az intézet igazgatója, Károlyi Árpád 1922 júniusában. — Semmi kétségem benne, hogy amit

akarsz, az sikerülni is fog — s adja az Ég, hogy maga az intézet megfeleljen várakozásodnak”. Amit Klebelsberg akart, valóban hamar sikerült. Egy hónap múlva már újra gratulálhatott neki Károlyi: „Őszinte csodálattal párosult gratulációmat vagyok bátor nyilvánítani a fényes eredményhez, mellyel a Századok, a Fontes-alap és a Bécsi Intézet jó ideig való biztosítása céljából már 1—1 millió koronát sikerült révbe hoznod, Kegyelmes Uram!”³⁸

A miniszteri pozíció elnyerése után Klebelsberg ugyan nem gyűjthetett többé pénzt magánosoktól, „de — büszkélkedett jogosan — sok millióval emeltem a kultuszminisztérium tudományos javadalmazását” (s ebből azért csur-rant csöppent az intézet és a Fontes számára is).

Domanovszky ennek ellenére még 1923 februárjában is kételkedett az intézet fejlődésében, fejlesztettségében: „Az intézet kiépítése a Társulatra nagy terheket ró. Komoly aggodalommal nézek a jövő elé, hogy mi lesz, ha megkapjuk az új szobákat... mi lesz, ha itt a mai öt kutató helyett esetleg 6—8 is elhelyezhető?” Úgy gondolta, a legjobb az lenne, ha „az intézet kiküldött tagjai... megmaradnának a mai keretek közt, ha ugyan a Társulat azt bírni fogja”.

„Nem értem Sándor aggodalmait intézetünk jövőjét illetően — felelt erre Klebelsberg. — A helyzet addig, ameddig miniszter vagyok, egészen egyszerű. Ha több kutatót küldök Bécsbe, nagyobb állami szubvenciót adok az intézménynek. Ha távozik a miniszteri székből, akkor majd abban az időpontban redukáljuk a kutatók számát, és a jövőben is mindig fogok találni annyi, a történelem iránt érdeklődő mecénást, hogy egy szűkebb keretű intézetet fenn tudjunk tartani.” A kételkedők megnyugtatóására és az állandó költségvetési támogatás biztosítása érdekében azonban — mint erről már szoltam — 1924 februárjában a Gyűjteményegyetemhez csatolta az intézetet.³⁹

Így az intézet először 1923/24-ben szerepelt az állami költségvetésben, a következő évtől a Gyűjteményegyetem címén belül már önálló tételként. Ekkor — tehát 1924/25-ben — 7920 aranykoronát, 1925/26-ban 175 200 papírkoronát, 1926/27-ben 19 051 pengőt, 1927/28-ban — már új költségvetési cím, a tudományos célok támogatása alatt, a „külföldi tudományos intézetek szükségleteire és külföldi ösztöndíjakra” rovatban — 24 868, 1928/29-ben és 1929/30-ban 28 000, 1930/31-ben és 1931/32-ben 26 000 pengőt juttattak az intézetnek. Ezután — mintha Klebelsberg jóslata az intézet minisztersége utáni állapotáról bebizonyosodna (bár a gazdasági világválság ebben legalább ugyanolyan mértékben vétkes volt) — radikálisan csökkent, majd e csökkentett szinten maradt az intézet költségvetési támogatása: 1932/33-ban 10 000, 1933/34-ben 9000, 1934/35-től 1938/39-ig — amikortól nincsenek pontos adataink, mert már nem különítették el a különböző külföldi tudományos intézetekre szánt összegeket — 8550 pengő.⁴⁰

Valószínű azonban, hogy az intézet egyéb költségvetési tételekből is folyamatosan részesedett, hiszen a fennmaradt akták tanúsága szerint a jóváhagyott költségvetés mindig magasabb volt az országgyűlés által elfogadottnál (úgy tűnik, e téren sem történt azóta sok változás). Így pl. 1930/31-re 32 700, 1935/36-ra 11 900 pengő támogatást hagyott jóvá a kultuszminiszter a költségvetési törvényben megállapított 26 000-rel, illetve 8550-nel szemben.⁴¹

*A pénz- és a levéltári források felhasználói:
a kutatók — az intézet tagjai*

Klebelsberg nemcsak az intézet működtetéséhez-fejlesztéséhez szükséges összegeket biztosította, de ügyelt arra is, hogy a nehezen megszerzett pénzt megfelelő célokra fordítsák. Rendkívüli munkabírását és tetterejét bizonyítja, hogy

miniszterként is — rengeteg egyéb elfoglaltsága mellett — állandóan és folyamatosan figyelemmel kísérte az intézet ügyeit. A legapróbb részletek — a szobák elhelyezése, a Gárdapalota csinosítása-díszítése, sőt, még a bútorok és az ágynemű beszerzése — is érdekelték; az intézettel kapcsolatban szinte mindenről tudott. Valóban szívügye, egyik legkedvesebb — mert egész későbbi tudománypolitikai rendszerét megalapozó — alkotása volt az intézet. Minden ott időzött számon tartott, még azután is, hogy elhagyta az intézetet. Károlyi és mások tudósításaiból mindig tájékozódott arról, ki milyen témán dolgozik, megnyit haladt előre vállalt feladata teljesítésében, mennyire felelt meg a beléhelyezett bizalomnak. Gyakran — és tegyük hozzá: erős szakmai érzékkel — maga tett javaslatot a kiküldendők személyére és arra vonatkozóan, mivel lenne érdemes foglalkozniuk, mit kellene átnézniük. E tekintetben látszólag önkényes és diktatórikus módszerét a „szakma” sohasem kérdőjelezte meg — sokszor (és nemcsak hízelgésből) maguk a történészek-levéltárosok is kikérték tanácsát —, az utókor pedig fényesen igazolta, hiszen valóban a legkiválóbbak kerültek ki Bécsbe.

Kiterjedt levelezése arról tanúskodik, hogy az intézet sorsa állandóan foglalkoztatta. (E félhivatalos vagy magánjellegű levelek pedig néha sokkal nagyobb forrásértéket képviselnek, mint a hivatalos levéltári akták. A mindennapok gondjairól, küzdelmeiről, örömeiről is beszámolnak, a személyes vélemény mindig tükröződik bennük — nem úgy, mint a gyakran bürokratikus stílusú, általában személytelen, a tényeket megszépítő-kozmetikázó, levéltárba került hivatalos iratokban.)

Klebelsberg minél több tehetséges fiatalot igyekezett bevonni a bécsi kutatásokba. Elsősorban „persze” azért, hogy a „nagyoknak” másoljanak, velük összeolvassanak, kiszolgálják őket. (Ebben szintén nem sokat változott a világ azóta.) Emellett azonban a bécsi egyetemen a legkiválóbb professzoroknál — Dopschnál, Redlichnél, Pribramnál, Srbiknél és Bohattánál — hallgattak előadásokat, s az „öregék” melletti munka is kiváló szakmai iskola volt. „Általában azt akarom — mondta Paulinyi Oszkárral kapcsolatban —, hogy a fiatal generáció tudja, hogy ha pártfogásomra számít, akkor a Társulat nagy vállalataiban közre kell működnie, minden gyanakodás nélkül, hogy más fogja munkájának gyümölcsét látni, vagy elesik évtödös pótlékoktól, vagy hogy a dolog a nyugdíjba nem számít bele . . .”

Az érdeemesnek tartott kutatóknak még a legszorítóbb időkben is megpróbált zavartalan kutatási feltételeket biztosítani. „Igazán nagyon örvendek — írta Domanovszky Sándornak a József nádor iratai munkálatainak megkezdésekor —, hogy a palatinus-kiadványhoz hatalmas anyagot találtál. Technikai munkával magadat ne terheld. A betű öl, a szellem az, ami éltet. Ha több másolót kell is beállítani, se baj; a Palatinus-kiadványra olyan külön alapot gyűjtök, amely ezt bőven fedezni fogja.” Mivel a „palatinus-kiadvány voltaképpen ötven év magyar történelmének lényegét felöleli . . . — jelentette ki egy év múltán —, ezért akarom létrejöttét bizonyossá tenni anélkül, hogy Te magadat túlterheljed. Ennek pedig nincs más módja, mint ha teljesen a kiadványnak élhetsz s ez idő alatt nem lesznek anyagi gondjaid . . . Megállapítottam, hogy képes lennék neked havi 15 000 K, Lukinichnek pedig havi 10 000 K tiszteletdíjat adni s ezen felül mindketten élveznétek a Társulattól a kutatóknak kijáró 5000—5000 K havi élelmezési stb. költséget . . ., mi egyfelől helyzeteden lényegesen könnyíteni fog, másfelől lehetővé tenné számodra, hogy teljesen a kiadványnak dolgozzál”. „Abban a hitben élek, hogy eképpen az anyagi gondokat legalább egyelőre levettem a vállaidról. Ha további bajok lennének, fordulj hozzám bizalommal . . . Éreztétek magatokat úgy, hogy mindig gondom van reátok s csak egyet kérek, hogy produkáljunk is szép dolgokat, mivel ennek az egész

országnak tartozunk... A történelem szeretete nálunk azért szűnt meg, mert a XIX. század specializáló irányzatának behatása alatt érdektelen részletekben vesztünk el, szakember szakembernek írt és minden kontaktus a társadalommal lassankint elszakadt. A publikumot ugyanis csak a nagy események érdeklik s nem az apróságok, melyeket un. Eszem ágában sincs a zsidó tudósok módszerét ajánlani, akik különös érzékkel bírnak a feuilleton genre-ban feldolgozható témák kihalászására. De annyit nekünk is meg kell tennünk, hogy a nagy eseményekkel foglalkozunk elsősorban. Persze ezeknél az apró részletek is fontosak. Meg vagyok győződve róla, hogy a Te fejlődésed szempontjából is döntő lesz a palatinus téma...⁴²

Hasonló levelek sokaságát olvasva úgy tűnik, részben igaza volt Hóman Bálintnak, aki már Klebelsberg sírjánál mondott beszédében — ha finoman is, de — bírálta a minisztert: „Elgondolásában az állam, mint mecénás, a renaissance fejedelmek és humanista főpapok örököséként jelentkezett s ő maga renaissance államférfiak módjára élt az irányítás eszközeivel, de — teszi hozzá Hóman — egyidejűleg egyensúlyt igyekezett teremteni az állami beavatkozással szemben, mikor az új tudományos intézmények szervezetét önkormányzati alapra helyezte...” A húszas évek végén már régi barátja, Károlyi Árpád is egyre többet kritizálta túlzott aktivitása miatt a „Grófot”. „Nem éppen alaptalan gyanításom szerint, én is egyrészt azért nem vagyok már a régebbi gratiában, mert én sem írtam a könyveiről”; Klebelsberg „az »alkotások«, de nem a »megtartások« embere;” „amilyen jóindulatú, jót, szépet akaró és tevő ember ő, épp annyira túlelfoglalt (és kissé már elkényeztetett);” „nem képes az idejét úgy beosztani ahogyan szeretné vagy kellene” — panaszkodott. Károlyit Klebelsberg kultuszminiszteri székéből 1931 augusztusában történt távozása ébresztette csak rá az óriási veszteségre: „Az az ember aki a legtöbbet ér és a leghasznosabb dolgokat tette 9 év óta az összes miniszterek közt, nem jó, úgy látszik, számításba!! Pazarlónak hiszik, s ennek van elhíresztelve — s miért? Nézetem szerint csak azért, mert erős és sűrű reklámot használt — jegyzi meg igen találóan, a reklám veszélyeire és önmaga ellen fordulására, a Klebelsberg elleni, »luxuskiadásai« miatti támadások egyik okára is felhíva figyelmünket. — A marhák és ellenségei — igen nagy tömeg e két csoport — minden reklámra azt hitték, hogy egy-egy új, nagy, fényes, remek, pazar alkotásról vagy kiadásról van szó... Egy bizonyos: az t. i. hogy örökre kár, hogy Kl. megy. S ebben a bizonyosságban a másik bizonyosság az, hogy a Történelmi Társulat és külföldi intézeteink meg fogják sínyleni távozását... — Sajnos Károlynak ebben is igaza lett. — Ezért sajnálom igen élenken távozását — nem pedig magamért; mert akárminő jóindulatú volt is irántam, engem mégis quasi simandlivá süllyesztett az ő fölületessége, mely jóakaratóval egyszerejű volt...⁴³

Az intézetnek — melyet Klebelsberg 1925 márciusában Károlyihoz írott levelében „közös alkotásuknak” nevezett — szabályrendelete szerint belső és külső tagjai, valamint vendégei voltak. A belső tagok a Gyűjteményegyetem tudományos tisztviselői, „az intézet céljait szolgáló kutatásokkal, publikálásokkal megbízott hazai történetkutatók,” valamint már végzett, a másolásban, kivonatolásban stb. segédkező fiatalok közül kerültek ki, és több mint három hónapot töltöttek az intézetben. A külső tagok az egyéb kutatási témákon dolgozó hazai tudósok voltak, akik a Gyűjteményegyetem „előzetes engedélyével az Intézet erkölcsi támogatását, esetleg az intézeti lakást” is igénybe vették, míg a vendégek — Bécsben tartózkodó magyar kutatók — számára az igazgató rövidebb időre adhatott engedélyt az intézetben lakásra. Egy 1924 őszén Klebelsberg és Friedrich Schmidt-Ott, a Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft elnöke közötti megállapodás eredményeként 1925 tavaszától három szobát német vendékkutatók számára tartottak fenn; cserébe a németek magyar tudóso-

kat fogadtak athéni, firenzei és berlini intézeteikben. A németeken kívül alkal-
manként más külföldi lakói is voltak az intézetnek.

Sajnos az intézet tagjairól készült különböző kimutatások más és más szem-
pontok szerint készültek, általában az egyazon forrástípuson belül is követke-
zetlenül. Károlyi Árpád jelentései — ezen kívül csak két Angyal-jelentést ta-
láltam meg — néha csak a belső tagok tevékenységéről szólnak, máskor felsor-
rolják a vendégeket és a kültagokat is, megint máskor csak egy-két nevesebbet
emelnek ki közülük; ráadásul 1927-től — az alapszabállyal ellentétesen — ál-
landó és változó belső tagokat különböztetnek meg (utóbbiak a három hónap-
nál rövidebb ideig az intézetben tartózkodó, de az intézet céljaival egyező kuta-
tásokat folytató tudósok). A külföldi magyar intézetekről évenként megjelent
tájékoztatók ugyanilyen következetlenek voltak — ez természetes is, hiszen az
intézet-igazgatók jelentései alapján készültek. A Hivatalos Közlönyben csak az
egy, illetve fél éves ösztöndíjat elnyertek listáját közölték — de az sem volt
biztos, hogy az ösztöndíjat elnyertek éltek a kedvező lehetőséggel; lemondásra
mindig volt példa. Igen nehéz tehát az intézet (állandó és változó) belső és külső
tagjairól, illetve vendégeiről pontos statisztikát összeállítani.⁴⁴

A különböző források összevetése alapján azonban így is meglehetősen pon-
tos képet kaphatunk arról, kik, milyen céllal, mennyi ideig időztek itt, mikor
használták ki a legtöbben — ez persze jórészt a már bemutatott költségvetési
támogatás függvénye volt — a történeti intézet nyújtotta kiváló lehetőségeket.

Fleischer Gyula — évekig maga is a kollégium lakója, egy ideig a könyv-
tár kezelője és az adminisztrációs munkákban Angyal Dávid igazgató segítője —
1932-ben és 1933-ban két, jórészt a „Klebi-korszakot” lefedő részletes kimu-
tatást állított össze az intézet tagjairól. Az első szerint az intézet megnyitásától
1931/32-ig magyar kutatók 443 esetben, külföldiek 93-ban (összesen 536 eset)
laktak az intézetben hosszabb-rövidebb ideig (azért írok eset-számot, mert sok-
sok több alkalommal is az intézet vendégei voltak). Fleischer második, 1933-
ban készített statisztikája már az 1932/33. év adatait is földolgozza. Két kategó-
riát különít el egymástól: a legalább fél évig és az ennél rövidebb ideig az in-
tézetben tartózkodókat. Fél esztendőnél tovább 53 esetben magyarok, 37 esetben
külföldiek, ennél rövidebb ideig 445 esetben magyarok, 70 esetben külföldiek
(összesen 605 eset) időztek az intézetben. A külföldiek döntő többsége a Not-
gemeinschaft részéről Bécsbe küldött német tudós volt, de három-három olasz
és észak-amerikai, két lengyel, egy-egy török, egyiptomi, angol és francia is
megfordult az intézetben.

Számunkra közülük nyilván a magyar tudósok érdekesek és fontosak. Fél
évnél tovább 53 esetben 30 magyar kutató volt az intézet tagja. A leghosszabb
ideig, 1921-től 1927-ig Baranyai Béla, illetve 1926-tól 1932-ig a kimutatást ösz-
szeállító Fleischer Gyula; Mályusz Elemér pedig 1920—1923 között. Két-két al-
kalommal több mint fél évet (általában összesen két évet) a következő kutatók
töltöttek az intézetben: Miskolczi Gyula, a későbbi igazgató, Táborszky Ottó,
Pleidell Ambrus, Hadnagy Albert, Alföldi András, Ila Bálint, Iványi-Grünwald
Béla, Váczy Péter, Deér József, Szalai Béla, Szilágyi Lóránt. Fél évnél hosszabb
ideig (többnyire egy évig) maradtak az intézetben: Hajnal István, Mayer Béla,
Székely Ottokár, Paulinyi Oszkár, Salacz Gábor, Török Pál, Varga Endre, Já-
nossy Dénes, Klein Gáspár, Baráth Tibor, Bobula Ida, Tirscher Jolán, Bakács
István János, Csóka Lajos, Hermann Egyed és Kring [később Komjáthy] Mik-
lós. Kutatási témáik meglehetősen szerteágazóak voltak, de az intézet eredeti
célkitűzéseinek megfelelően és sokaknál a Fontes-sorozat terveihez igazodóan,
általában a XVII—XIX. századi magyar történelemhez kötődtek. A fél évnél
rövidebb ideig — ám nagyon sokszor több alkalommal is néhány hónapot vagy
hetet — az intézetben tartózkodó tudósok között szinte az összes nevesebb ko-

rabeli történész és levéltáros megtalálható, de ismert régészek, könyvtárosok, nyelvészek és művészettörténészek sem hiányoznak a felsorolásból. A már előbb említetteken kívül többször is itt dolgozott, csak néhány nevet találok kiemelve: igazgatósága előtt Angyal Dávid, Domanovszky Sándor, Szekfű Gyula, Berzeviczy Albert, Házi Jenő, Oroszlán Zoltán, Viszota Gyula, Fettich Nándor, Fináczy Ernő, Herzog József, Iványi Béla, Bartoniek Géza és lánya, Emma, Huszti József, Illés József, Lukinich Imre, Németh Gyula, Szabó Dezső, Szentpétery Imre, Fitz József, Szabó István, Asztalos Miklós, Gulyás Pál, Kumorovitz Bernát. Folytathatnám a sort, de a nevek önmagukért beszélnek.⁴⁵

Klebelsberg minisztersége után, de különösen a harmincas évek közepétől mind kevesebb állandó tagja és vendége volt az intézetnek. A lassú hanyatlás jelei voltak érezhetőek. Ez részben a radikálisan, csaknem harmadára csökkent költségvetésnek, másrészt a Fontes-munkálatok hasonló okokból történt megtorpanásának-lelassulásának volt betudható. De nyilván szerepet játszott benne a Magyar történet Szekfű megírta, és a bécsi intézeti kutatásokat is alaposan feldolgozó fejezeteinek a megjelenése is. Ennek következtében — mint arra Miskolczy Gyula is utalt — sokan úgy érezték, az intézet betöltötte hivatását, feladatát elvégezte.⁴⁶ Az intézet sorsát haláláig figyelemmel kísérő Károlyi Árpád már a harmincas évek elejétől panaszzkodott: az intézetet, mely tulajdonképpen kutatóintézet, sokan a Collegium Hungaricumokkal tévesztik össze; nem halad a Fontes sorozat; „csaknem kétségbeejtő a helyzet az intézeti budget dolgában”. Abban is bizonyos volt, hogy személyi oka is van a negatív változásoknak: „Nagyon furcsállom ezt a tudománypolitikát — méltatlankodik 1934 augusztusában amiatt, hogy csak két tagot utaltak az intézetbe —, mely éppen a legértékesebb és legbővebb magyar történeti forrásokat... negligálja — éppen »szak« miniszter [azaz Hóman] égisze alatt!”⁴⁷

Mindezek ellenére 1933/34-től — mikor Fleischer kimutatása lezárul — 1941/42-ig — erről az évről jelent meg utoljára jelentés a külföldi ösztöndíjasokról — még mindig 82 esetben töltöttek be állandó és változó belső tagsági helyet az intézetben. A vendégek száma 15—20 körül mozgott évente. 1942/43-ban, 1943/44-ben és 1944/45-ben is két-két egész évre szóló helyet foglalhattak el az ösztöndíjasok. E hanyatló intézeti korszakban is ott volt a belső tagok között Benda Kálmán, Ember Győző, Sinkovics István, Kosáry Domokos, Csapody Csaba, Makkai László, Supka Magda, Perényi József, Fügedi Erik, Gyóni Mátyás, Jakó Zsigmond.⁴⁸

A bécsi Magyar Történeti Intézet tagjainak gazdag munkásságán és hivatkozásaikon, melyek között számtalan bécsi levéltári jelzet szerepel, a Fontes 1921-től 1944-ig megjelent vaskos kötetein, e máig is kiválóan használható forráskiadványokon és az intézet 1931 és 1940 között megjelent tíz évkönyvén végigtekintve, megbizonyosodhatunk afelől: Klebelsberg tudománypolitikai rendszerének ezen első építőkockája, egyik legkedvesebb alkotása a tudományos eredmények szempontjából is rendkívül hatásosan működő intézmény volt. (Erről egy későbbi tanulmányomban szeretnék megemlékezni.)

A mondat első felében ugyan kételkedve, de egyetérthetünk Miskolczy Gyulával, aki szerint „valamikor majd külföldön is el fogják ismerni, hogy a dunai térség történetének kutatására még sohasem létezett ekkora és ilyen jól szervezett intézet”⁴⁹

Ez pedig mindenképpen az egyik legtehetségesebb magyar tudományszervező, a „legnagyobb álmú magyar kultuszminiszter,” gróf Klebelsberg Kunó érdeme volt.

JEGYZETEK

- 1 Berlinnek a századfordulón-századelőn a nemzetközi tudományos életben elfoglalt helyéről: *Hubert Laitko*: Geschichte der Wissenschaft in Berlin (Berlin, 1988.). Klebelsberg Harnackkal és Beckerrel kötött ismeretségről és tudománypolitikai fölfogásáról: *Husztí József*: Gróf Klebelsberg Kuno életműve (Bp. 1942.) 13. o.; *Glatz Ferenc*: Kultúrpolitika és szaktudomány, 1919—1931 (Klebelsberg tudománypolitikai programja és a magyar történettudomány). In: Uő.: Nemzeti kultúra — kulturált nemzet 1867—1987 (Budapest, 1988.) 127. o. és 121—178. o.
- 2 Harnack híres, a német sőt az európai tudányszervezést és -politikát meghatározó emlékirata: *Adolf Harnack*: Aus Wissenschaft und Leben (Giessen, 1911.) 1. Bd. 41—64. o. Tudománypolitikai elképzeléseit alaposan elemzi-bemutatja: *Agnes von Zahn-Harnack*: Adolf von Harnack (Berlin, 1936.). E szempontból különösen 420—429. o.
- 3 A Kaiser-Wilhelm-Institutok és a Notgemeinschaft céljainak rövid összefoglalását adja: *Wolfgang Treue*: Die Organisationen der Wissenschaft. In: Verbände und Herrschaft (Bonn, 1970.) 421—426. o.; Részletesebb ismertetést ad a Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaften című, valószínűleg 1935-ben megjelent brossúra (H. n.), a Notgemeinschaft két világháború közötti történetére vonatkozóan: *Thomas Nipperdey—Ludwig Schmugge*: 50 Jahre Forschungsförderung in Deutschland. Ein Abriss der Geschichte der Deutschen Forschungsgemeinschaft. 1920—1970 (Berlin, 1970.) 9—67. o. és a Függelék adatai.
A húszas évek eleji németországi tudománypolitika korabeli, az előzményeket is fölvezető kiváló bemutatása: *Karl Griewank*: Staat und Wissenschaft im Deutschen Reich. Zur Geschichte und Organisation der Wissenschaftspflege in Deutschland (Freiburg im Breisgau, 1927.).
A Becker idézet egy programadó írásból származik: *C. H. Becker*: Kulturpolitische Aufgaben des Reiches (Leipzig, 1919.) 16. o.
A Klebelsberg-vélemény: *Klebelsberg Kuno*: Küzdelmek könyve (Bp. 1929.) 10. o.
- 4 A minden valószínűség szerint — Klebelsberg egyik legkiválóbb minisztériumi munkatársa-segítője — Magyary Zoltán szövegezte indoklás az 1927:XIII. tc.-ként becikkelyezett törvény preambuluma volt. Ld. a Magyar Törvénytar 1927. évi kötetének 173—174. oldalát. Magyary egyébként — talán ezzel is jelezvén, hogy a törvény az ő szellemi szülőtte — a törvényjavaslat indoklás nélküli szövegét közölte a tanulmányaiból összeállított kötetben: A magyar tudományos nagyüzem megszervezése. Nyolc év a magyar tudományos élet kormányzatában. (Tudományos gyűjtemény 106.) (Pécs, 1931.) 185—191. o.
- 5 *Fraknói Vilmos*: A vatikáni levéltár és a római magyar történeti intézet. In: A katolikus Magyarország (Bp. 1902.) 425—429. o.; *Vári Rezső*: Történeti intézetek Rómában (Bp. 1916.) 45—52. o.
- 6 Erre utal a Thallóczy Lajoshoz 1909. április 17-én elküldött levele. „Bárcsak meg lenne valósítható a konstantinápolyi magyar intézet gyönyörű eszméje... — írja. — Nézetem szerint szükség lenne: 1. egy tágasabb telekre... 2. egy az ottani klimatikus viszonyoknak megfelelő épület, melynek már külsőleg is el kellene árulnia, hogy »magyar ház«. Az épületben kellene lenni: a. egy tágasabb könyvtárteremnek... b. pár egyablakos dolgozószobának... c. egy igazgatói lakásnak, d. ...több hálószobának az intézet tagjai számára, e. mellékhelyiségeknek, főleg konyhának és cselédségi lakásoknak... Az épületet egyszerű kivitelben kellene előállítani. 3. egy könyvtárnak... 4. Nélkülözhetetlen lenne a Nagyméltóságod által emlegetett folyóirat, mert Európa csak így venne tudomást az általunk végzett kultúr-munkáról. 5. Végül, de nem utolsósorban szükség lesz egy jó és szakavatott igazgatóra, mert hiába vannak intézmények, ha a személy nem arra való.” Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (továbbiakban OSzKK) XI/549. fond.
- 7 *József Ferenc főherceg*: Megnyitó beszéd a Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet igazgatótanácsának alakuló ülésén = Századok 1917/2—3. sz.; A konstantinápolyi magyar tudományos intézetnek szervezeti szabályzata (Bp. 1916.); A magyar tudománypolitika alapvetése (Szerk.: *Magyary Zoltán*) (Bp. 1927.) 457. o.
- 8 Klebelsbergnek a Történelmi Társulat közgyűlésein 1917-től 1923-ig elmondott megnyitói: Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916—1926 (Bp. 1927.) (A továbbiakban: BCT) 3—73. o.
Thallóczy Lajosról és bécsi köréről: *Horánszky Lajos*: Magyarok Bécsben. Károlyi Árpád és Thallóczy Lajos köre (A Thallóczy Lajos Társaság kiadványai 10.) (Bp. 1941.) 25—39. o.; *Glatz Ferenc*: Alkotmányos önállóság és történetírás. A „bécsi” magyar történetírók köre. In: Uő.: Nemzeti kultúra — kulturált nemzet 1867—1987 (Bp. 1988.) 82—103. o.

- Thallóczy 1885-ben a Történelmi Társulat kongresszusán tartott beszámolója a Századok 1885. évfolyamának VIII. füzetében jelent meg, az idézett rész: 27—28. o.
- 9 A hivatkozott munkák: *Jászay Pál*: A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után (Pest, 1846.); *Anton von Gévay*: Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungarn und der Pforte im XVI. und XVII. Jahrhundert. Bd. I—III. (Wien, 1840—1842.); 12 kötetben, az 1526-tól 1606-ig terjedő időszakról jelentek meg a Magyar országgyűlési emlékek. Monumenta comitialia regni Hungariae (Szerk.: *Fraknói Vilmos* [I—VIII. köt.], *Fraknói Vilmos és Károlyi Árpád* [IX—XII. köt.]) (Bp. 1874—1917.); 21 kötetes volt az 1540 és 1699 közötti adatokat földolgozó Erdélyi országgyűlési emlékek. Monumenta comitialia regni Transsylvaniae (Szerk.: *Szilágyi Sándor*) (Bp. 1875—1898.).
A bécsi magyar kutatásokat alaposan ismertette: *Julius Szekfű*: Die ungarische Geschichtsforschung und die Wiener Archive = Historische Blaetter 1921. 1. Jahr. 1. H.
- 10 Károlyiról: *Ludwig Bittner*: Árpád von Károlyi als Archivar (Bp. 1933.) (Magyar fordítása: Bittner Lajos: Károlyi Árpád, a levéltárnok = Levéltári Közlemények [továbbiakban: LK] 1933/3—4. sz.); *Szekfű Gyula*: Károlyi Árpád, a történetíró. In: Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére (Bp. 1933.); *Angyal Dávid*: Károlyi Árpád emlékezete 1853—1940 (Bp. 1943.); Önéletrajza: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára (továbbiakban: MTA KK) MS 5356/8.
Szekfű és Eckhart kinevezésének időpontjáról: Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL) K 27 — 1922. szept. 7-i ülés, 24. és 25. napirendi pont: Eckhart önéletrajzai: MTA KK MS 5614/59—66.
Miskolcyról: *Hans Wagner*: Julius Miskolczy (1892—1962) = Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 15. Bd. 1962, 697—700. o. Önéletrajzát l.: MOL K 66 — 1936—III/6 (30.399/1935.)
- 11 Klebelsberg elnöki megnyitója: BCT 3—15. o.
A Történelmi Társulat 1917-es, Fontes-szel kapcsolatos terveiről: *Julius Miskolczy*: Das Institut für ungarische Geschichtsforschung in Wien und seine Publikationen = Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 15. Bd. 1962, 578—579. o. (A továbbiakban: *Miskolczy*, 1962)
Károlyi, Szekfű és Eckhart javaslata: OSzKK Analekta 6302 (A Magyar Történelmi Társulat iratai). A Klebelsberghez címzett levél 1918. február 12-i keltezésű.
- 12 A korábbi kutatási korlátozásokról: *Károlyi Árpád*: A Bécsi Magyar Történelmi Intézet első lustruma (1920—1925) = LK 1925/1—4. sz. (A továbbiakban: *Károlyi*, 1925)
Klebelsberg elnöki megnyitó beszéde a Történelmi Társulat közgyűlésén: BCT 28. o.
- 13 Károlyi már 1918 novemberében úgy vélte: „Én azt hiszem, hogy a németosztrák, a cseh és a délszláv állam amellet fog illo tempore nyilatkozni, hogy bizonyos kisebb s minden nehézség nélkül megosztható államok kivételével a két levéltár főmasszája maradjon együtt Bécsben... E három állam le fogja a negyediket, mármint a magyart szavazni”. (Károlyi Árpád levele Angyal Dávidhoz 1918. november 14-én: MTA KK MS 801/483.)
A bécsi levéltárak tervezett — a későbbiekben a proveniencia-elv Magyarországgal szembeni szigorú alkalmazása miatt végül csak kis részben megvalósult — szétválasztásáról: *Ress Imre*: A bécsi közös levéltárak szétválasztásának kérdése 1918—1919-ben = LK 1987/1—2. sz.
A Klebelsberg-idezet: BCT 29. o.
- 14 Mindkét dokumentum lelőhelye: MOL P 1541 4. tét.
- 15 OSzKK Levelestár — Eckhart Ferenc Klebelsberg Kunohoz 1920. augusztus 23-án.
- 16 MOL P 1541 1. tét.
- 17 *Fleischer Gyula*: A bécsi magyar testőrségi palota = Magyar Művészet 1929/8. sz.; *Schneider Márta*: Magyar kulturális intézetek Bécsben a két világháború között. A Bécsi Magyar Történelmi Intézet és a Collegium Hungaricum. In: Magyarságkutatás. A Magyarságkutató Intézet évkönyve. Budapest 1989 (Bp. 1990.) 206—207. o. (A továbbiakban: *Schneider*, 1990); *Lábán Antal*: A bécsi Collegium Hungaricum (A bécsi Collegium Hungaricum füzetei I.) (Bp. 1928.) 11—15. o. (A továbbiakban: *Lábán*, 1928)
Az exterritoriális területté nyilvánításról: MOL K 27 — 1918. nov. 13-i ülés, 3. napirendi pont.
A Felszámoló Hivatal csekély mennyiségű, a kultúrjavakkal, levéltárakkal, múzeumokkal, könyvtárakkal kapcsolatos ügyekre vonatkozó iratanyaga a MOL-ban, K 144 19. tét. alatt található.
A Klebelsberg-idezet: *Klebelsberg Kuno*: Küzdelmek könyve (Bp. é. n.) 222. o.

- (Túlhajtott a munka? című cikk, megjelent a Nemzeti Újság 1929. január 20-i számában.) A Gárdapalota elcserelésének tervéről szóló aktára — melyre Sárközi János barátom hívta fel a figyelmemet; állandó segítségéért itt is szeretnék köszönetet mondani — a Pénzügyminisztérium általános iratai között akadtam: MOL K 269 — 1940. 398—110.678.
- 18 Károlyi rendszeres — kezdetben negyedévenkénti, majd 1923-tól félévenkénti — jelentései: MOL P 1541 2. tét. Az idézett jelentés 1928. febr. 2-i keltezésű. L. még: *Károlyi*, 1925.
- 19 A Collegium Hungaricum történetének összefoglalása: *Schneider*, 1990, 211—214. o.; *Lábán*, 1928.
- 20 Az adatokat a részletes Állami költségvetés kultuszminisztériumra vonatkozó része alapján közlöm. A jelzett időszakban ez mindvégig a 24. cím alatt, a rendkívüli kiadások, majd a beruházások valamelyik rovatában szerepel. Bár a Collegium Hungaricumra mindig jobban „odafigyelték”, természetesen a történeti intézet helyiségei is szépültek a palotában. Méltán lelkesedett Pleidell Ambrus 1928-ban: „Aki a Bécsi Magyar Történeti Intézetet három—négy évvel ezelőtt látta utoljára, alig fog ráismerni a magyar történettudomány bécsi otthonára.” A lépcsőház „Klebelsberg Kuno jóvoltából” — akkoriban is divat volt hízelegni! — történt átalakítás nyomán az intézet otthonában „a tágas és díszes üvegajtón keresztül, a följárat egyenes folytatásaképp új, széles és világos folyosó fogad bennünket”. Az összkép „oly stílusos, barátságos látvány, hogy nem csupán az intézet régebbi látogatóit, lakóit és ismerőseit lepi meg a legkellemesebben, hanem mint jól sikerült restauráció s egyszersmind a célnak teljesen megfelelő adaptáció a Műemlékek bécsi Bizottságának is elismerésével találkozott.” = LK 1928. 353. o.
- 21 A könyvtár fölállításáról: *Károlyi*, 1925.
Károlyi Árpád féléves beszámolóiban mindig megemlékezett a könyvtár gyarapodásáról, gyakran még a fontosabb újonnan szerzett művek címét is felsorolva. ld. MOL 1541, 2. tét.
A két idézet ugyaninnen származik, az első Károlyi 1927. február 2-án kelt jelentése az intézet 1926. július—decemberi tevékenységéről, a második Angyal Dávid 1930. január 21-i beszámolója az intézet 1929/30. első félévéről.
- 22 A könyvtár hazaszállításáról: *Schneider*, 1990, 215. o.
- 23 Az erről szóló vitáról: *Miskolczy*, 1962, 577. o. *Károlyi*, 1925 szerint 1920 őszén jött létre az intézet, ugyanezt állítja A külföldi magyar intézetek megalapítása és 1924/25. évi működése (Bp. 1926.) című kiadvány 6. oldala. Hóman Bálint a szellemi együttműködésről 1935-ben megkötött magyar—osztrák egyezmény becikelyezéséről szóló törvényjavaslat indokolásában (MOL K 27 — 1935. április 15-i ülés, 4. napirendi pont) az intézet 1921-es szervezéséről szól, ezt erősíti — többek között — a Magyar pedagógiai lexikon 2. kötetének (Bp. 1934.) Külföldi tudományos kapcsolatok címszava is.
- 24 1924 epochalis jelentőségéről: Károlyi 1925 januári jelentése. MOL P 1541 2. tét. A második megalapításról szintén ő beszél: *Károlyi*, 1925.
Az idézet: M—A [*Miskolczy Gyula*]: A Bécsi Történeti Intézet = LK 1924. 198. o.
- 25 A Bécsi Magyar Történeti Intézet szabályrendelete. In: Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem kiadványai 1924—25. év III. füz. (Bp. 1925.) 30—32. o. A szabályrendeletet valószínűleg Károlyi Árpád tervei alapján készítették: „Ezt a tervezetet, Kegyelmes Uram, szóbeli utasításod alapján készítettem. Azt kegyeskedtél akkor mondani, hogy a szellemi vagyis tudományos téren a Tört. Társulat tartsa kezében a gyepőt, mint pl. a Római Intézetnél a M. Tud. Akadémia. Ez ideának megfelelően készült tervezetem 17. és 18. §-a: a szellemi vezetést a Tört. Társulaté, a budget a Gyűjteményegyetem Tanácsáé, melynek azonban a kiküldetéseknel is van javaslati joga.” (OSzKK Levelestár — Károlyi Árpád Klebelsberg Kunhoz, 1923. aug. 12.)
- 26 A kultuszminiszter 1936. évi 17 200. sz., a külföldi magyar intézetek szervezeti, ügyviteli és igazgatási szabályozásáról szóló rendelete alapján az „intézet igazgatására nézve a m. kir. vallás- és közoktatási miniszter és a Magyar Történelmi Társulat . . . között kötött egység irányadó.”
- 27 MOL (korábban: Új Magyar Központi Levéltár = UMKL) XIX—I 1-e — 1947. november 10.
- 28 Az Országos Ösztöndíjtanács bevonásáról: MOL K 636—60 (20.905/1935). Az aktára kézzel írott megjegyzés szerint az előadó „Szily Öm[éltóság]ga utasítására . . . érintkezésbe lépett a M. N. Múzeum tanácsának főtítkárával, akitől azt a szóbeli utasítást kapta, hogy a Tanács az új törvény [t. i. a Gyűjteményegyetem 1934-es átalakítása] életbeléptetésétől kezdve semminemű befolyást a belső tagok jelölésére nézve gyakorolni nem kívánt s a vonatkozó kérvényeket éppen ezért már a múltban is véleménynyilvánítás nélkül, további intézkedésre a V. K. M.-hez ter-

- jesztették fel. Az Ösztöndíjtanács tervezett megbízatása szerinte is magától értendő lenne.”
- Az 1936/37. évi pályázati felhívás — akárcsak a korábbi és későbbi évekre szólók — megtalálható: ELTE Levéltára 8/b (Bölcsészettudományi Kar iratai) 1141/1935—36. Az Országos Ösztöndíjtanács történetéről, a pályázók kiválasztásáról bővebben: *Ujváry Gábor*: Magyar állami ösztöndíjasok külföldön 1867—1944 = Levéltári Szemle 1993/3.
- 28 Az intézet elnevezéséről: A külföldi magyar intézetek működése és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjak (a továbbiakban: *A külföldi*) az 1932/33. tanévben (Bp. 1934.) című kiadvány 6. oldala szól.
- A Klebelsberg-szobor leleplezéséről a napilapok tudósítottak, pl.: a Pesti Napló 1934. január 23-i számában a „Leleplezték Klebelsberg szobrát a bécsi Collegium Hungaricumban” című tudósítás.
- 29 Levelezésüket ld.: OSzKK Levelestár — Károlyi Árpád Klebelsberg Kunohoz, illetve Klebelsberg Kuno Károlyi Árpádhoz; az idézet: Klebelsberg 1930. szept. 15-i leveléből való. Külön dolgozat tárgya lenne egymáshoz való viszonyuk földolgozása. Ami a bécsi intézet és a Fontes terveit illeti: ld. Klebelsberg 1925. ápr. 30-i levelét. „A bécsi intézet dolgában és általában historikusaink dolgában az aggaszt, hogy történészeink — ha csak szerit tehetik — visszaszöknek a régebbi századokba, s nem vagyok képes rávenni őket arra, hogy a XIX. század történetével foglalkozzanak. Ennek a dolognak a vége majd az lesz, hogy míg mi régi idők másodrangú kérdésein pepecselünk, addig magyar zsidók meg osztrák és német tudósok majd a XIX. század legérdekesebb anyagát publikálják, s nekünk csak száraz csontok maradnak annak ellenére, hogy a kommün után mi szerveztük meg intézményesen legelőször a történeti kutatást Bécsben.”
- 30 Az igazgató-változásokról *A külföldi* évente kiadott jelentései tudósítanak. Eckhartéról még: MOL P 1541 1. tét. — 1928. március 27-i jelentés az igazgatóság átvételéről. Angyaléről: MOL P 1541 2. tét. — 1930. január 31-i jelentés az intézet 1929/30. első félévi működéséről.
- Mickolczyról ld. a 10. jegyzetet; a Hóman idézet a Pesti Napló 1935. november 3-i számából (Hóman kultuszminiszter nyilatkozik...) való. Miskolczy bécsi tanszékvezetőségéről: MOL K 66 — 1936—III/6. (30.509/1935.) Igazolásáról: MOL (korábban UMKL) XIX—I—1—e—48.600 és 146.001/1946.
- 31 MTA KK MS 801/462. — Károlyi Árpád levele Angyal Dávidnak 1918. május 14-én.
- 32 Az idézetek Klebelsberg tudománypolitikai elképzeléseinek legjobb összefoglalásaiból valók, az első a Kutatás és oktatás című, 1932-ben elmondott beszédéből In: *Klebelsberg Kuno*: Utolsó akkordok [Bp. é. n.] 191—192. o.), a második a bécsi Tudományos Akadémián előadott Szervezeti problémák a magas műveltség terén című értekezéséből (In: *Klebelsberg Kuno*: Világválságban [Bp. é. n.] 95—96. o.).
- 33 BCT 16. o.
- 34 A hollandiai akcióról a Történelmi Társulat 1920. február 12-i ülésén számolt be Klebelsberg. (Felszólalása megjelent: Századok 1919—1920. 306—310. o. Az idézetek innen valók.)
- A történészek számára már 5 nappal ezután átutalták a nevezett összegeket: OSzKK Analekta 6302 (A Magyar Történelmi Társulat iratai).
- 35 *Mályusz Elemér*: Kutatóintézetek = Egyedül Vagyunk 1942. június 5.
- 36 Az altruista nyomda részvényeinek megszerzéséről: MTA KK MS 4525/576. — Klebelsberg Kuno Domanovszky Sándornak 1921. augusztus 27-én.
- A papírvásárlásról: MTA KK MS 4525/580. és 581. — Klebelsberg Kuno Domanovszky Sándornak 1922. július 9-én és július 23-án.
- 37 MTA KK MS 4325/585. Klebelsberg Kuno Domanovszky Sándornak 1922. december 6-án.
- 38 OSzKK Levelestár — Károlyi Árpád Klebelsberg Kunonak 1922. június 19. és július 23.
- 39 Az első idézet: MTA KK MS 4525/588. — Klebelsberg Kuno Domanovszky Sándornak 1923. március 12-én.
- A második: OSzKK Levelestár — Domanovszky Sándor Klebelsberg Kunonak 1923. február 3-án.
- A harmadik: MTA KK MS 5361/140. — Klebelsberg Kuno Lukinich Imrénének 1923. március 7-én.
- 40 Az adatokat a részletes, évenként megjelenő Állami költségvetések kultuszminisztériumra vonatkozó része alapján közlöm. E tételek a 25., 1927/28-tól a 24., 1933/34-től szinte évente változó cím alatt szerepelnek.

- 41 A miniszteri jóváhagyások: MOL P 1541 1. tét. — 1930. július 2.; MOL K 636 — 60 (25.973/1935).
- 42 Az idézetek sorrendben: MTA KK MS 4525/579., 576., 583. és 584. — Klebelsberg Kuno Domanovszky Sándornak 1921. augusztus 27-én, 1922. augusztus 7-én és 12-én.
- 43 A Hóman idézet: beszéde Klebelsberg ravatalánál. In: Gróf Klebelsberg Kuno emlékezete. A Gr. Klebelsberg Kunoról szóló emlékbeszédek és megemlékezések 1932—1938 (Bp. 1938.) 15—16. o.
A Károlyi-idézetek: MTA KK MS 802/32., 33., 35., 36. és 39. — Károlyi Árpád Angyal Dávidnak 1929. szeptember 3-án, 7-én, 16-án, 19-én és 22-én.
- 44 Klebelsberg az intézetről, mint közös alkotásról: OSzKK Levelestár — Klebelsberg Kuno Károlyi Árpádnak 1925. március 4-én.
A szabályzatról l. a 24. jegyzetet.
A német vendégekről és Károlyi jelentései: MOL P 1541 3., illetve 2. tét. 1924/25-től 1941/42-ig minden évben megjelent *A külföldi*.
- 45 Az 1932-es összeállítás: A Bécsi Magyar Történeti Intézet tagjainak és vendégeinek névsora 1920-tól 1932-ig (*Összeáll.: F[leischer] Gy[ula]*) In: A gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet évkönyve 1933 (Bp. 1933.) 398—412. o.
Az 1933-as kimutatás: MOL K 636 — 702—60 (14.730/1934).
- 46 *Miskolczy*, 1962 587. o.
- 47 MTA KK MS 802/42., 45., 54. és 56. — Károlyi Árpád Angyal Dávidnak 1931. szeptember 2-án és 5-én, 1933. december 4-én és 1934. augusztus 8-án.
- 48 Az adatokat *A külföldi* évenként megjelent kimutatásai alapján közlöm.
Az 1942/43-as, 43/44-es helyekről: Hivatalos Közlöny 1942, 505. o. és 1943, 351. o., valamint MOL K 639 — 3—1943—12.507. és K 639 — 1943—1—17.707.
- 49 *Miskolczy*, 1962 593. o.